

DE ZOOGDIEREN VAN HET HAESELAARSBROEK

W.G. Vergoossen, Hulststraat 20, 6101 MG Echt

Het relatienotagebied van abdij Lilbosch is een gebied waarbinnen agrarische bedrijfsvoering en natuurontwikkeling zodanig geïntegreerd zijn dat het soortenspektrum aan zoogdieren een hoge kwaliteit heeft bereikt. En dat niet ondanks, maar dankzij het agrarisch landschapsbeheer. Een voorbeeld dat dus veel navolging verdient.

De afgelopen tien jaar vormde het Haeselaarsbroek, met daarin het relatienotagebied van abdij Lilbosch, een gebied waarin het voorkomen van zoogdieren nader is onderzocht. Dit artikel bespreekt de diverse soorten wilde zoogdieren die in het onderzoeksgebied tot en met 1996 zijn aangetroffen.

MATERIAAL EN METHODE

Het inventariseren van zoogdieren vindt in de regel plaats op kilometerhok-basis. Voor het navolgende overzicht is daarom gebruik gemaakt van de gedurende 1985-1996 verzamelde waarnemingen in de acht km-hokken die het studiegebied volledig omvatten. De waarnemingen zijn voor een deel systematisch verzameld (tabel I). Een evenredig deel van de waarnemingen is echter min of meer toevallig vergaard tijdens de vele excursies in het studiegebied.

RESULTATEN

ALGEMEEN

De zoektochten in het Haeselaarsbroek gedurende de periode 1985-1996 hebben in totaal 926 waarnemingen opgeleverd. Het gaat hierbij om niet minder dan tweeënveertig soorten zoogdieren (tabel II), waarvan er vijfendertig tot de categorie 'vaste bewoner' en vijf tot de 'onregelmatige bewoners' gerekend worden.

Vaste bewoning betekent dat we de soorten - inclusief de vleermuizen! - gedurende het gehele jaar in het gebied (kunnen) aantreffen. De term onregelmatig geeft aan dat deze soorten - in casu de Watervleermuis (*Myotis daubentonii*), de Ruige dwergvleermuis (*Pipistrellus nathusii*), de Grijze grootovleermuis (*Plecotus austriacus*), de Amerikaanse nerts (*Mustela vison*) en het Damhert (*Cervus dama*) - vermoedelijk niet het gehele jaar of jaarlijks aanwezig zijn.

De Meervleermuis (*Myotis dasycneme*) heeft de status van 'doortrekker'. De soort is namelijk slechts in één voorjaar gedurende enkele weken als overwinteraar in de bunker bij klooster Lilbosch aangetroffen (zie figuur 1). Van de Waterspitsmuis (*Neomys fodiens*) staat verder maar één waarneming uit 1987 ter beschikking: een schedel in een Kerkuilbraakbal afkomstig van het klooster Lilbosch. Ondanks de redelijk grote partijen uitgeplozen braakballen is de soort nadien niet meer aangetroffen. De status 'vermoedelijk uitgestorven' lijkt daarmee gerechtvaardigd.

Volgens HOLLANDER & VAN DER REEST (1994) zijn 57 soorten landzoogdieren in Nederland als inheems te beschouwen. Hier kunnen nog zes soorten exoten aan toegevoegd worden. Willen we de waarde van het studiegebied echter juist kunnen bepalen, dan dienen we dit totaal aantal (63) te corrigeren (lees: verlagen) met vier soorten die in Nederland (vrijwel) uitgestorven zijn en vervolgens nog eens met zeven soorten die een landelijk zeer beperkte en beslist niet met het studiegebied overlappende verspreiding hebben. Er resteren dan 52 soorten die in het meest ideale geval aanwezig zouden kunnen zijn. Met 40

FIGUUR 1. Een oude oorlogsbunker fungeert als overwinteringsplaats voor vleermuizen.

min of meer regelmatige bewoners herbergt het studiegebied dan ruim 75% van de potentiële zoogdiersoorten op welgeteld 8 km² agrarisch gebied. Aan deze constatering valt

TABEL I. Overzicht van systematisch verzamelde zoogdiergegevens in het Haeselaarsbroek

1. een gebiedsinventarisatie van vleermuizen met behulp van bat-detectoren in de zomer van 1990 (VERGOOSSEN, 1991); doelgerichte kartering van jachtroutes van de Ingekorven vleermuis in de jaren 1985-1992 (VERGOOSSEN, 1992), met aanvullend onderzoek in 1995 (DORENBOSCH, in lit.)
2. monitoring (1982-1996) van de jaarrond in de (nabij het klooster gelegen) bunker aanwezige Grootovleermuizen (VERGOOSSEN, 1983; VERGOOSSEN, in prep.)
3. monitoring (1983-1996) van de kraamkolonie van Ingekorven vleermuizen op de kerkzolders van klooster Lilbosch (VERGOOSSEN, 1992)
4. braakballenonderzoek: Kerkuil van klooster Lilbosch (VERGOOSSEN, 1994); Ransuil in de binnen het gebied gelegen naaldhoutplantages (ongepubl.)

TABEL II. Overzicht van alle in de periode 1985-1996 in het studiegebied waargenomen soorten zoogdieren (Status: VB = vaste bewoner; OB = onregelmatige bewoner; DT = doortrekker; VU = vermoedelijk uitgestorven. Het vraagteken geeft aan dat de vermelde status onzeker is).

		Status
Egel	<i>Erinaceus europaeus</i>	VB
Mol	<i>Talpa europaea</i>	VB
Bosspitsmuis	<i>Sorex araneus</i>	VB
Tweekleurige bosspitsmuis	<i>Sorex coronatus</i>	VB
Dwergspitsmuis	<i>Sorex minutus</i>	VB
Waterspitsmuis	<i>Neomys fodiens</i>	VU
Huisspitsmuis	<i>Crocidura russula</i>	VB
Watervleermuis	<i>Myotis daubentonii</i>	OB
Ingekorven vleermuis	<i>Myotis emarginatus</i>	VB
Meervleermuis	<i>Myotis dasycneme</i>	DT
Grootoorvleermuis	<i>Plecotus auritus</i>	VB
Grijze grootoorvleermuis	<i>Plecotus austriacus</i>	OB?
Dwergvleermuis	<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	VB
Ruige dwergvleermuis	<i>Pipistrellus nathusii</i>	OB
Laatvlieger	<i>Eptesicus serotinus</i>	VB
Rosse vleermuis	<i>Nyctalus noctula</i>	VB
Haas	<i>Lepus europaeus</i>	VB
Konijn	<i>Oryctolagus cuniculus</i>	VB
Eekhoorn	<i>Sciurus vulgaris</i>	VB
Hamster	<i>Cricetus cricetus</i>	VB?
Rosse woelmuis	<i>Clethrionomys glareolus</i>	VB
Ondergrondse woelmuis	<i>Microtus subterraneus</i>	VB
Veldmuis	<i>Microtus arvalis</i>	VB
Aardmuis	<i>Microtus agrestis</i>	VB
Woelrat	<i>Arvicola terrestris</i>	VB
Muskusrat	<i>Ondatra zibethicus</i>	VB
Beverrat	<i>Myocastor coypus</i>	VB
Dwergmuis	<i>Micromys minutus</i>	VB
Bosmuis	<i>Apodemus sylvaticus</i>	VB
Huismuis	<i>Mus domesticus</i>	VB
Bruine rat	<i>Rattus norvegicus</i>	VB
Wezel	<i>Mustela nivalis</i>	VB
Hermelijn	<i>Mustela erminea</i>	VB
Bunzing	<i>Mustela putorius</i>	VB
Amerikaanse nerts	<i>Mustela vison</i>	OB
Steenmarter	<i>Martes foina</i>	VB
Das	<i>Meles meles</i>	VB
Vos	<i>Vulpes vulpes</i>	VB
Wasbeerhond	<i>Nyctereutes procyonoides</i>	VB?
Ree	<i>Capreolus capreolus</i>	VB
Damhert	<i>Cervus dama</i>	OB
Wild zwijn	<i>Sus scrofa</i>	VB

nog toe te voegen dat bij een realistische benadering van de potenties die de biotopen van het studiegebied bieden, er eigenlijk slechts een handvol soorten voornamelijk niet is waargenomen of ontbreekt. Het gaat hierbij om Baardvleermuis (*Myotis mystacinus*), Franjestaart (*Myotis nattereri*) en Wasbeer (*Procyon lotor*). Alle genoemde soorten zijn reeds op korte afstand van het studiegebied (minder dan vijf km) aangetroffen, zodat een

voorkomen in het Haeselaarsbroek beslist niet onmogelijk en het ontbreken op de lijst eventueel aan onvoldoende veldwerk te wijten is.

WAARDERING STUDIEGEBIED

De hoge waarde van het gebied wordt nog eens bevestigd door te kijken naar de 'kwaliteit' van de soorten (tabel III).

Provinciaal: Veertien soorten vallen blijkens de Beleidsnota Natuur en Landschap 1995-1999 (PROVINCIE LIMBURG, 1995) in de categorie Prioritaire soorten. Dit zijn bedreigde soorten of soorten waarvoor Limburg nationaal of internationaal een belangrijke rol speelt, hetgeen wordt vertaald in voorrang binnen het provinciale soortenbeleid.

Nationaal: zeven soorten staan vermeld in de Rode lijst van bedreigde zoogdieren in Nederland (HOLLANDER & VAN DER REEST, 1994). Deze lijst geeft aan met welke soorten men rekening dient te houden binnen het natuurbeleid.

Internationaal: negen van de aanwezige vleermuissoorten worden genoemd in de zogenaamde Habitatrichtlijn. Hiervan zijn voor ons verhaal met name de bijlagen 2 en 4 van belang. Bijlage 2 vermeldt namelijk soorten waarvan de bescherming de aanwijzing van speciale gebieden vereist en bijlage 4 noemt soorten die strenge bescherming behoeven.

BESPREKING SOORTGROEPEN

INSECTENETERS

Van de orde der insecteneters zijn in het studiegebied zeven soorten aangetroffen. Hiervan komt de Waterspitsmuis (waarschijnlijk) niet meer voor. Als belangrijkste oorzaak geldt een vrijwel totaal biotoopverlies gedurende de afgelopen 25 jaren. Recent is binnen het studiegebied echter een groot aantal poelen aangelegd. Daarnaast zijn in het zuidelijke deel sinds kort de naaldhout-plantages verwijderd, waardoor de vele kleine kwelbeekjes (figuur 2) weer levenskansen gaan bieden, en zal in de nabije toekomst de Pepinusbeek bovendien een meer natuurlijk

FIGUUR 2. De recente herinrichting van het bronnengebied van de Pepinusbeek biedt weer kansen voor de kwetsbare Waterspitsmuis.

TABEL III. Overzicht en/of status van de in het studiegebied voorkomende en in resp. de Habitatrichtlijn, de Rode Lijst en de Prioritaire Soortenlijst opgenomen zoogdiersoorten. (Rode Lijst: EN = bedreigd, VU = kwetsbaar, SU = gevoelig, IK = onvoldoende bekend)

	Habitat-richtlijn	Rode Lijst	Prioritaire soorten
Waterspitsmuis		VU	X
Ingekorven vleermuis	2 + 4	EN	X
Meervleermuis	2 + 4	SU	X
Grootoorvleermuis	4	SU	X
Grijze grootoorvleermuis	4	SU	X
Watervleermuis	4		X
Dwergvleermuis	4		X
Ruige dwergvleermuis	4		X
Laatvlieger	4		X
Rosse vleermuis	4		X
Hamster	4	IK	X
Ondergrondse woelmuis			X
Das			X
Wild zwijn		SU	X

ker aanzien gaan krijgen. Door al deze maatregelen ontstaat weer voldoende biotoop voor de Waterspitsmuis, die zich dan vanuit aangrenzende gebieden wellicht opnieuw kan vestigen.

Een tweede bijzonderheid vormt de verhouding tussen de *Sorex*-soorten. De Bosspitsmuis (*Sorex araneus*) is in Limburg zeldzamer dan de Tweekleurige bosspitsmuis (*Sorex coronatus*) en heeft bovendien landelijk een

overwegend op de westelijke helft georiënteerde verspreiding (BROEKHUIZEN *et al.*, 1992). Uit analyse van partijen Kerkuilbraakballen afkomstig van de kloosterzolders bleek dat de Bosspitsmuis binnen het studiegebied 15 x talrijker dan de Tweekleurige bosspitsmuis vertegenwoordigd is (VERGOOSSEN, 1994). Dit komt weliswaar overeen met de specifieke biotoopvoorkeur van beide soorten (de Tweekleurige bosspitsmuis mijdt blijkbaar vochtige terreinen, terwijl de Bosspitsmuis daar juist wel voorkomt, evenals in beekdalen), maar voor Limburgse begrippen blijft het hoe dan ook een opvallend voorkomen.

VLEERMUIZEN

Binnen de groep van de vleermuizen verdienen enkele soorten speciale aandacht. Op de eerste plaats de Ingekorven vleermuis (*Myotis emarginatus*). Het klooster herbergt namelijk de enige bekende kraamkolonie van deze soort in Nederland, terwijl binnen het totale studiegebied vele trekroutes en fourageerplekken aanwezig zijn (VERGOOSSEN, 1992). De kolonie heeft bovendien een spectaculaire groei vertoond van 40 tot 45 exemplaren in 1984 tot meer dan 170 dieren in de afgelopen jaren. Deels zal deze groei ongetwijfeld verklaard kunnen worden door de reeks van warme zomers, anderzijds heeft de gewijzigde agrarische bedrijfsvoering een belangrijk steentje bijgedragen. Zo zijn insectenaanbod en jachtgebieden recent in kwantitatief en kwalitatief opzicht duidelijk verbeterd. De monniken van Lilbosch lopen daarmee ver vooruit op de beleidsmatige verplichtingen en ambtelijke wensdromen van Habitatrichtlijn en Rode Lijst. Wellicht weet men nu ook van overheidswege op korte termijn met waardering en financiële ondersteuning iets sneller de aansluiting bij de praktijk te vinden. Het goede voorbeeld ligt er al!

Op het terrein van klooster Lilbosch bevindt zich verder nog een oude oorlogsbunker, waarin minstens vanaf 1982 een kolonie Grootoorvleermuizen (*Plecotus auritus*; figuur 3) jaarrond aanwezig was. Was, omdat de dieren, die in de beginjaren hier zowel hun jongen ter wereld brachten als overwinterden, de bunker tegenwoordig alleen nog maar gebruiken als winterverblijf en dat door gewijzigde micro-omstandigheden ook nog in dalend aantal. De kolonie heeft zich echter slechts verplaatst naar de nabij gelegen gebouwen van de abdij (VERGOOSSEN, in prep.).

FIGUUR 3.
Overwinterende
Grootoorvleermuis in
bunker (dia R. Cuypers).

FIGUUR 4.
Lintvormige landschapselementen met
een dichte ondergroei
van kruiden en
zoomvegetaties zijn
van belang voor de
bedreigde Onder-
grondse woelmuis.

In dezelfde bunker overwinteren sinds 1984/1985 jaarlijks ook een tot drie Ingekorven vleermuizen. Dit is vrij logisch vanwege de aanwezigheid van de kraamkolonie op de nabij gelegen kloosterzolders, maar blijft naar Nederlandse begrippen desondanks een unicum te zijn. Buiten de onderaardse mergelgroeven worden namelijk slechts extreem zelden overwinterende Ingekorven vleermuizen aangetroffen en dan al zeker niet jaarlijks in hetzelfde verblijf.

KNAAGDIEREN

Op de lijst van knaagdieren verdient vooral het voorkomen van de bedreigde Ondergrondse woelmuis (*Microtus subterraneus*) speciale aandacht (zie ook tabel III). De soort heeft een duidelijke voorkeur voor kleinschalig cultuurlandschap met een grote verscheidenheid aan biotopen. Met name lintvormige landschapselementen met een dichte ondergroei van kruiden en zoomvegetaties zijn blijkbaar ideaal (figuur 4). Als zodanig

is de Ondergrondse woelmuis voor de nabije toekomst wellicht de indicatorsoort bij uitstek. Braakbalonderzoek zal dan kunnen uitwijzen of de gewijzigde agrarische bedrijfsvoering voor dit soort zoogdieren de gewenste effecten heeft bereikt.

Sensationeel is vervolgens de zichtwaarneming van een Hamster (*Cricetus cricetus*) en de vondst van een burcht gedurende de zomer van 1996. Daar het gebied in het verleden regelmatig (maar telkens tevergeefs!) is onderzocht op het voorkomen van deze soort, bestaat een gegrond vermoeden dat de Hamster zich zeer recent heeft gevestigd. Een kleine populatie bevindt zich al sinds jaren op enkele kilometers afstand (omgeving Koningsbosch) en fungeert waarschijnlijk als "bron".

ROOFDIEREN

De roofdierenorde is met acht soorten rijkelijk vertegenwoordigd. Sinds het begin van de jaren negentig komt ook de Das (*Meles*

FIGUUR 5.
De Hermelijn op zoek
naar een prooi.

CONCLUSIE

Al met al kunnen wij stellen dat het studiegebied wat zoogdieren betreft op voorhand grote potenties had en nog steeds heeft. Terwijl in veel andere gebieden echter als kenmerk van ontwikkeling en effectiviteit in de moderne agrarische bedrijfsvoering zulke potenties in een neerwaartse spiraal belanden, laten de monniken van klooster Lilbosch zien dat het ook anders kan. Het blijkt dus wel degelijk mogelijk om met echt vakmanschap hoogwaardige landbouw te bedrijven, waarbij ook voor natuur en natuurlijke ontwikkelingen een meer dan royale plek aanwezig is. De lijst van aangetroffen zoogdiersoorten laat dat duidelijk zien!

SUMMARY

MAMMALS OF THE HAESELAARSBROEK AREA

Over the period 1985-1995, 42 species of mammals were found in the Haeselaarsbroek area, most of them permanent inhabitants.

In addition to common species, many rare and endangered species appear to be colonizing the area, especially bats. The introduction of agricultural management methods which focus on natural values seems to have had a highly beneficial effect on the mammal populations.

LITERATUUR

- BROEKHUIZEN, S., B. HOEKSTRA, V. VAN LAAR, C.SMEENK & J.B.M. THISSEN, 1992. Atlas van de Nederlandse zoogdieren. Stichting Uitgeverij KNNV.
- HOLLANDER, H. & P. VAN DER REEST, 1994. Rode lijst van bedreigde zoogdieren in Nederland. Mededeling nr. 15 van de VZZ.
- PROVINCIE LIMBURG, 1995. Beleidsnota Natuur en Landschap 1995-1999.
- VERGOOSSEN, W.G., 1983. Het bunkerreservaat in Echt. Natuurhistorisch Maandblad 72 (10/11): 178-181.
- VERGOOSSEN, W., 1991. Vleermuisinvenarisatie van de gemeente Echt (ten oosten van de Rijksweg). In: Jaarverslag 1990. VLEN afd. Limburg, pp.25-30.
- VERGOOSSEN, W.G., 1992. Een kraamkamer van de Ingekorven vleermuis in Midden-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 81 (4): 66-74.
- VERGOOSSEN, W., 1994. Kerkuilbraakballen van klooster Lilbosch. In: Jaarverslag 1993. VVG "de Haeselaar" - Echt, pp. 37-40.
- VERGOOSSEN, W.G. & L. BACKBIER, 1993. Waarnemingen van de Wasbeerhond in Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 82 (2): 36-41.
- VERGOOSSEN, W.G., in prep. Notities omtrent het voorkomen van Grootoorvleermuizen (*Plecotus auritus*) in een bunker te Echt. Natuurhistorisch Maandblad.

meles) in het studiegebied voor. Dit is (wat zoogdieren betreft) een van de meest bevredigende nevenresultaten van de gewijzigde agrarische bedrijfsvoering. Op het laagterras is hierdoor in de loop der jaren namelijk een groot areaal aan voor Dassen geschikte voedselgebieden ontstaan, waarop zwervende exemplaren snel hebben gereageerd met een permanente vestiging op het hoogterras. Op zoogdierengebied feitelijk een buitenbeentje, een wandelende exoot, maar desondanks als typerend voor het ontstane biotoop te kwalificeren, is de Wasbeerhond (*Nyctereutes procyonoides*). Aan de rand van het studiegebied werd in 1981 de eerste zichtwaarneming voor Nederland gedaan (VERGOOSSEN & BACKBIER, 1993). Sindsdien zijn tot in 1996 nog diverse keren prentafdrucken aangetroffen en het vermoeden bestaat dan ook dat de soort zich hier eveneens permanent heeft gevestigd.

HOEFDIEREN

De hoefdieren zijn beperkt tot de Ree (*Capreolus capreolus*; figuur 6), het Damhert (*Cervus dama*) en het Wilde zwijn (*Sus scrofa*). De

waarnemingen van het Damhert berusten met zekerheid op ontsnapte dieren. Als zodanig kan de soort zich - zoals in diverse andere Limburgse gebieden - vaak geruime tijd in "wilde staat" handhaven.

Het voorkomen van het Wild zwijn is opmerkelijk te noemen. Zwervers van deze soort zijn al sinds de Tweede Wereldoorlog uit het gebied bekend, maar van een permanente vestiging is pas vanaf de tweede helft van de tachtiger jaren sprake. De dieren behoren tot de in het Meinweggebied en de aangrenzende Duitse bosgebieden voorkomende populatie.

Van overheidswege is aan het Wilde zwijn, voor alle gebieden buiten de grenzen van Nationaal Park de Meinweg, het etiket 'absoluut ongewenst' toegekend. Dit betekent feitelijk dat de soort hier dus overal vogelvrij jachtwild is. Dergelijk beleid (?) kon desondanks niet verhinderen dat vanaf de negentiger jaren in en rond het Haeselaarsbroek ook drachtige zeugen verblijven, die hier tevens hun jongen ter wereld brengen.

Deze aanwezigheid gaat uiteraard gepaard met enige landbouwschade, maar de monniken accepteren dit ruimhartig als een onderdeel van het totale natuurlijke gebeuren.

FIGUUR 6.
De Ree geldt als vaste
bewoner van het
onderzoekgebied.